

İktisadi ve Sosyal Yönleriyle Nakşidil Valide Sultan Sıbyan Mektepleri¹*Zehra Çankaya Bayraklı²***Öz**

Bu çalışmada Sultan II. Mahmud'un annesi Nakşidil Sultan'ın kurmuş olduğu vakıflarda hizmet veren iki sıbyan mektebindeki işleyiş birincil kaynaklara dayanarak tespit edilmeye çalışılmıştır. Kullanılan ana kaynaklar; Nakşidil Valide Sultan Vakıfları'nın Vakıflar Genel Müdürlüğü'ndeki vakfiyeleri ve defterleri, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan muhasebe defterleri ve müstakil evraklar, Topkapı Sarayı Arşivi'nde bulunan belgeler, vakfın nezâretlerle olan yazışma kayıtları gibi çeşitli arşiv belgeleri kullanılmıştır. İkincil kaynak olarak konuyla alakalı yazılmış birçok bilimsel tez, makale ve monografiler kullanılmıştır.

Nakşidil Valide Sultan Vakıfları'nın üç tane vakfiyesi bulunmaktadır. İki vakfiye İstanbul Ayvansaray mevkiinde bulunan cami, sıbyan mektebi, çeşme ve meşrûthaneden müteşekkil vakfa aittir. Üçüncü vakfiye diğer ikisinden farklı olarak Nakşidil Valide Sultan'ın vefatından sonra oğlu II. Mahmud'un 5 Ağustos 1819 tarihinde annesi adına kurmuş olduğu vakfa aittir. Söz konusu vakıf günümüzde Fatih'de bulunan Nakşidil Valide Sultan Külliyesi olarak bilinmektedir. Fatih'deki vakıf türbe, sebil, çeşme, sıbyan mektebi ve türbedarların kullandığı üç odadan oluşmaktadır.

Nakşidil Valide Sultan Vakıfları'nın hayır eserlerinin çoğu günümüze gelmeyi başarmıştır. Ayvansaray'da Nakşidil Valide Sultan'ın ihyâ ettiği mescid/camii günümüzde Fatih Müftülüğü 'ne bağlı Ebu Zer Gıfâri Cami olarak bilinmektedir. Fatih'deki Nakşidil Valide Sultan Külliyesi'nin restorasyonu yakın bir zamanda tamamlanmıştır. Sıbyan mektebi ve türbedar odaları günümüzde Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı kız Kur'an kursu olarak hizmet vermektedir.

Anahtar Kelimeler

Nakşidil, Aimée du Buc de Rivery, Osmanlı Sıbyan Mektepleri, Vakıflar, Kadın Vakıfları

¹ Bu çalışma Prof. Dr. Erol Özvar danışmanlığında 2020 tarihinde tamamladığım Sosyo-ekonomik yönleriyle Nakşidil Valide Sultan vakıfları başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır. (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, Türkiye, 2020). Tez aynı zamanda Nakşidil Valide Sultan Vakıfları başlığıyla kitap olarak yayımlanmıştır. (Yeditepe Yayınevi, 2021, İstanbul). / This article is extracted from my doctorate dissertation entitled "Nakşidil Valide Sultan foundations with social and economic aspects", supervised by Prof. Dr. Erol Özvar (Ph.D. Dissertation, Marmara University, İstanbul, Turkey, 2020). The thesis has been also published as a book with the title Nakşidil Valide Sultan Foundations. (Yeditepe Yayınevi, 2021, İstanbul)

² Arş. Gör. Dr., Türk-Alman Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat, E-Posta: cankaya@tau.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1785-1381

Nakşidil Valide Sultan Primary Schools in Their Economic and Social Aspects

Abstract

In this study, the functioning of the two primary schools serving in the Nakşidil Valide Sultan Foundations is tried to be determined based on primary sources. The main sources used are the endowments and books of the Nakşidil Valide Sultan Foundations in the General Directorate of Foundations, the accounting books and separate documents in the Prime Ministry Ottoman Archives, the documents in the Topkapı Palace archive, the records of the foundation's correspondence with the ministries, and various archive documents including repair and modification works were used. Many scientific theses, articles and monographs written on the subject are used as secondary sources.

Nakşidil Valide Sultan Foundations has three endowments. Two endowments belong to the foundation, which consists of a mosque, primary school, fountain and legal institution located in Istanbul Ayvansaray. The third endowment, unlike the other two, belongs to the foundation that Sultan Mahmud II established on 5 August 1819 in the name of his mother after the death of Nakşidil Valide Sultan. This foundation is known as the Nakşidil Valide Sultan Complex that consists of a mausoleum, a fountain, a fountain, a primary school and three rooms used by the mausoleums.

Most of the charitable works of the Nakşidil Valide Sultan Foundations have survived to the present day. The mosque built by Nakşidil Valide Sultan in Ayvansaray is known today as Ebu Zer Gıfari Mosque. The restoration of the Nakşidil Valide Sultan Complex in Fatih has recently been completed. The primary school and the tombs' rooms serve as a girl's Qur'an course under the Presidency of Religious Affairs today.

Key Words:

Nakşidil, Aimée du Buc de Rivery, Ottoman Primary Schools, Waqfs, Women Foundations

مدارس نقشديل والدة السلطان الابتدائية في جوانبها الاقتصادية والاجتماعية ملخص

في هذه الدراسة ، تمت محاولة تحديد أداء المدرستين الابتدائيتين اللتين تخدمان في مؤسسات وقفية لنقش دل والدة سلطان استنادًا إلى المصادر الأولية. المصادر الرئيسية المستخدمة هي ؛ سندات الوقف والكتب الخاصة بمؤسسات نقش دل والدة سلطان في المديرية العامة للمؤسسات ، ودفاتر المحاسبة والوثائق المنفصلة في الأرشيف العثماني لرئاسة الجمهورية التركية ، ووثائق أرشيف قصر توكياي ، وسجلات مراسلات المؤسسة مع الوزارات ، ووثائق الأرشيف المختلفة بما في ذلك أعمال الإصلاح والتعديل. تم استخدام العديد من الرسائل العلمية والمقالات والدراسات المكتوبة حول هذا الموضوع كمصادر ثانوية.

لمؤسسات نقش دل والدة سلطان ثلاثة سندات الوقف. سندا الوقف للمؤسسة وهي التي تتكون من مسجد ومدرسة ابتدائية ونافورة وسكن للموظفين تقع في اسطنبول ايفان سراي. سندا الوقف الثالث ، على عكس الآخرين ، ينتمي إلى المؤسسة التي أسسها السلطان محمود الثاني بعد وفاة نقش دل والدة سلطان في 5 أغسطس 1819 باسم والدته. تُعرف المؤسسة باسم كلية نقش دل والدة سلطان في الفاتح اليوم. تتكون هذه المؤسسة في الفاتح من ضريح ونافورة ومدرسة ابتدائية وثلاث غرف تستخدم في الأضرحة.

نجت معظم الأعمال الخيرية لمؤسسات نقش دل والدة سلطان حتى يومنا هذا. يُعرف المسجد الذي بناه نقش دل والدة سلطان في ايوان سراي باسم مسجد ابي ذر الغفاري التابع لدار الإفتاء فاتح. لا يزال الاستخدام السكن الخشبي للموظف حيث يقيم المسؤول الديني حتى اليوم. بقيت أنقاض المدرسة الابتدائية التي كانت في ساحة المسجد في الماضي فقط. يستخدم خزان الخراب البيزنطي في الفناء كنافورة. تم الانتهاء من ترميم كلية نقش دل والدة سلطان في الفاتح مؤخرًا. المدرسة الابتدائية وغرف المقابر بمثابة دورة لتعليم القرآن الكريم للفتيات تحت رئاسة الشؤون الدينية اليوم.

كلمات مفتاحية

نكسيديل، إيمي دو بوك دي ريفيري، المدارس الابتدائية العثمانية، المؤسسات، المؤسسات النسائية

Giriş

Vakıf kurumu, hayır işlerinin ve kamu faaliyetlerinin yürütülmesinde genel olarak İslam toplumlarında özeldense Osmanlı İmparatorluğu'nda yaygın ve etkin bir kurum olarak -kültürel, ekonomik, politik ve sosyal alanlarda- birçok araştırmanın konusunu teşkil etmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nda büyük ölçekte ve ciddi ekonomik fiziki alt yapı yatırımı harcamalarını ihtiva eden külliyeler, imaretler, camiler, medreseler, kervansaraylar, hanlar, medreseler, mektepler, hamamlar gibi kamu hizmeti veren binaların yapımı, buna ilave olarak hayatî önem taşıyan suyolları ve çeşmelerin inşa edilmesi vakıflar aracılığıyla gerçekleşmiştir.

Vakıflar; sadece yukarıda zikredilen binaların inşa edilmesini sağlamıyor, aynı zamanda düzenli gelirleri sayesinde bu yapılarda çalışanların maaşlarını, verilen hizmetlerin giderlerini de sürdürülebilir bir şekilde sağlıyordu. Ayrıca zaman içerisinde ihtiyaç duyulan yenileme, tadilat ve tamir işlerinin giderlerini de vakıflar karşılamaktaydı. Vakıflarda vakfeden kişinin niyeti, kıyamete kadar vakfın bâki kalmasıdır.

Günümüze kadar gelmeyi başarmış vakıflar genellikle kuruluş aşamasında büyük çapta akârlara sahip vakıflar olup; bunlar çoğunlukla Padişah ve ailesinin, askeri ve sivil bürokrasi sınıfına mensup kişilerin kurduğu vakıflardır. Tahtta bulunan padişahın başta annesi, hanımları, kızları ve kızkardeşleri imparatorluğun birçok yerinde kurmuş oldukları vakıflar aracılığıyla hem kendi dönemlerinde hem de vefatlarından sonra hayırseverlikle yâdedilmeyi başarmışlardır.

Bu çalışmada Sultan II. Mahmud'un annesi Nakşidil Valide Sultan'ın Vakıfları'nda hizmet veren iki sıbyan mektebindeki işleyiş birincil kaynaklara dayanarak tespit edilmeye çalışılmıştır. Sözkonusu kaynaklar; vakfın genel olarak yıllık olarak tutmuş olduğu muhasebe defterleri olması nedeniyle vakfın sıbyan mekteplerinin ekonomik olarak işleyişinin bu makalede ortaya çıkarılması amaçlanmıştır.

Bu makalede öncelikle genel olarak Osmanlı Dönemi'ndeki vakıflar tanıtılmaktadır. İkinci olarak Sıbyan mekteplerinin bânıyesi Nakşidil Valide Sultan'ın hayatı aktarılmaktadır. Üçüncü olarak Nakşidil'in Fatih ve Ayvansaray'daki vakıfların bünyesindeki sıbyan mektepleri iktisadi ve sosyal yönleriyle incelenmektedir.

Nakşidil Valide Sultan; uzun yıllar tahtta kalmış, gerçekleştirmiş olduğu reformlarla Osmanlı İmparatorluğu'nda bir çok yeniliğin mimarı olan Sultan II. Mahmud'un annesidir. Yabancı kaynaklarda, Nakşidil Valide Sultan'ın Fransa imparatoru Napolya'nın karısı imparatoriçe Josephine'nin kuzeni Martinik Adası doğumlu Fransız asıllı "Aimée du Buc de Rivery" olduğu iddia edilmektedir. Aimée du Buc de Rivery'nin 13 yaşındayken Martinik Adası'ndan Fransa'ya giderken denizde Cezayirli korsanların saldırısına uğrayan gemiden kaçırıldığı, sonrasında da Topkapı Sarayı'na getirildiği anlatılmaktadır. Nakşidil Valide Sultan'ın Fransız olması nedeniyle oğlu II. Mahmud'un ve III. Selim'in reformlarında etkin rol oynadığı, Müslüman olmadığı ve hayatını hıristiyanlığı gizleyerek sürdürdüğü ileri sürülmektedir. 1784 tarihinde kaçırıldığı iddia edilen Aimee'nin Nakşidil olmadığı Nakşidil'in ilk çocuğu olan şehzade Murad'ın 1783 tarihli doğum kaydından anlaşılmaktadır (Sarıcaoğlu, 2001). Ahmet Refik, Christine İsom-Verhaaren, Lenotre G., A. D. Alderson gibi yazarların makalelerinde de Nakşidil'in Aimée olduğu iddiası çürütülmektedir (Refik, 1925, s. 219; İsom-Verhaaren, 2006; Lenotre, 1976).

Bu çalışmada temel kaynak olarak Nakşidil Valide Sultan Vakıfları'nın Vakıflar Genel Müdürlüğü'ndeki vakfiyeleri ve defterleri, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan muhasebe defterleri ve müstakil evraklar, Topkapı Sarayı arşivinde bulunan belgeler, vakfın nezâretlerle olan yazışma kayıtları, tamir ve tadilat işlerini ihtivâ

eden çeşitli arşiv belgeleri kullanılmıştır. İkincil kaynak olarak konuyla alakalı yazılmış birçok bilimsel tez, makale ve monografiler kullanılmaktadır.

Nakşidil'in Vakıfları'na ait vakfın kuruluşunu resmi olarak belgeleyen vakfiyeler bu makalede temel kaynak olarak kullanılmaktadır. Nakşidil Valide Sultan Vakıfları'nın Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde (VGM) üç tane vakfiyesi bulunmaktadır. İlki 25 Cemaziyel-ahir 1227/6 Temmuz 1812 tarihlidir. Bunun dışında bu ilk vakfiyeye ilaveten 27 Zilhicce1228/21 Aralık 1813 tarihli zeyl/ilave vakfiye bulunmaktadır. Bu iki vakfiye İstanbul Ayvansaray mevkiinde bulunan camii, sıbyan mektebi, çeşme ve meşrûthaneden müteşekkil vakfa aittir. İlk ikisinden bağımsız üçüncü bir vakfiye daha bulunmaktadır. Bu vakfiye diğer ikisinden farklı olarak Nakşidil Valide Sultan'ın vefatından sonra oğlu Sultan II. Mahmud'un 13 Şevval 1234/5 Ağustos 1819 tarihinde annesi adına kurmuş olduğu vakfa aittir. Söz konusu vakıf günümüzde Fatih'de bulunan Nakşidil Valide Sultan Külliyesi olarak bilinmektedir. Fatih'deki vakıf türbe, sebil, çeşme, sıbyan mektebi ve türbedarların kullandığı üç odadan müteşekkildir.

Nakşidil Valide Sultan Vakıflarının hayır eserlerinin çoğu günümüze gelmeyi başarmıştır. Ayvansaray'da Nakşidil Valide Sultan'ın ihyâ ettiği günümüzde Fatih Müftülüğü 'ne bağlı Ebu Zer Gıfâri Cami 1996 tarihinde metruk halde iken restore edilmiştir. İmam'ın ikâmet ettiği iki katlı ahşap meşrûtahane/lojman yine aynı tarihte yeniden yapılmıştır ve günümüzde halen imam lojmanı olarak kullanılmaktadır. Lojmanın yanında bulunan çeşme akmamakta fakat yerinde durmaktadır. Geçmişte cami avlusunda bulunan sıbyan mektebinin yalnızca kalıntıları bulunmaktadır. Avluda bulunan Bizans kalıntısı sarnıç şadırvan olarak hizmet vermektedir. Fatih'deki Nakşidil Valide Sultan Külliyesi'nin restorasyonu tamamlanmıştır. Sıbyan mektebi ve türbedar odaları Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı Kur'an kursu olarak hizmet vermektedir.

Genel Hatlarıyla Vakıflar

Vakıflar, İslam dünyasında hayırseverliğin en çok kullanılan yöntemlerinden biri olmuştur. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nda günümüzde devletlerin ve sivil toplum kuruluşlarının yapmış olduğu birçok hizmet, zengin ve nüfuz sahibi kişilerin kurmuş olduğu vakıflar yoluyla gerçekleştirilmiştir.

İslam toplumlarında vakıf uygulamasının zaman olarak başlangıcı hicretin ilk asrı olarak kabul edilir. Fakat vakıf benzeri kurumların İslam'dan önceki toplumlarda da var olduğu bilinmektedir. İslam'daki vakıf kurumunun erken dönemlerde Irak, Suriye, Mısır, Sasanî, Bizans gibi devletlerle etkileşim sonucu ortaya çıktığını iddia edenler olduğu gibi Batı'daki bazı ücretsiz eğitim veren kurumların kuruluşunda (örneğin Oxford Üniversitesi'ne bağlı Merton College) İslam toplumlarında vakıfların kurmuş oldukları medreselerin etkili olduğunu savunanlar da olmuştur (Karademir, 2017, s.10-11).

Vakıf Arapçada kelime olarak “durdurmak, alıkoymak” anlamlarına gelmektedir. Terim olarak, vakıf “bir malın sahibi tarafından dinî, sosyal, ekonomik, kişisel, kültürel nedenler dolayısıyla sonsuza kadar başkalarının kullanımına tahsis edilmesidir”. Kur'an-ı Kerim'de vakıf kelimesine rastlanmaz. Fakat Kur'an-ı Kerim'de vakıf anlayış ve uygulamasına temel olabilecek ayetler mevcuttur. Bu ayetlerde Allah yolunda harcama yapmak, fakirlere, muhtaç ve kimsesizlere yardım etmek, iyilik yapmak öğütlenmektedir.

Vakıfların kuruluşunu tescil eden hukuki vesikalar olan vakfiyelerde Kur'an-ı Kerim'deki bu bağlamdaki ayetlere fazlasıyla yer verildiği görülmektedir. Bu ayetler vakıf müessesesinin bir nevi referansı olarak görülür.

İslam vakıf geleneğinde vakıf uygulaması için temel alınan kaynak, Hz. Peygamber'in “İnsan ölünce üç şey hariç ameli kesilir: bunlar sadaka-i cariye, faydalı bir ilim ve ona dua ve istiğfar edecek salih evlattır” hadis-i

şerifidir. (Müslim, “Vasiyyet”, 14.) Bu hadiste geçen sadaka-i câriye ifadesi ve Hz Peygaber’in Medine’de bulunan Fedek ve Hayber ‘deki hisselerini müslümanların yararlanması için vakfetmesi İslam tarihinde vakıf geleneğinin hukukî temelini oluşturmaktadır (Günay, 2009, s. 479-486).

Vakıf kelimesiyle aslında hukukî bir akid kastedilse de aslında vakfın gelir getiren “akar” ve hizmet veren kurumları yani “hayrat” ı anlaşılır. Vakıflarda iki türlü kurum söz konusudur. Biri vakfın ekonomik kaynaklarını oluşturan, vakfın giderlerinin karşılandığı akar/akâratlardır. Akar menkûl ve gayri menkûl olarak vakfın gelir kaynaklarını oluşturmaktadır. Bu gruba çiftlik, dükkân, para, hayvanlar örnek verilebilir. Diğeri ise vakfın hizmet veren hayireserleridir. Bunlara örnek olarak mescid, cami, mekteb, medrese, hastane, tekke, imaret, kervansaray, çeşmeler, namazgâh, kuş evleri, köprü ve yollar, kaleler, deniz feneri örnek verilebilir. Düşman elinde esir olan esirleri kurtarma, fakir kızlara çeyiz temini, cariyeenin verdiği zararları tazmin etme, kuşların ihtiyaçlarına yönelik vakıf kuş evleri gibi sıradışı hayır faaliyetleri de söz konusudur (Yediyıldız, 2009, s. 479; Göçer, 2012, s. 33-36).

Osmanlı İmparatorluğu’nun kuruluşundan itibaren vakıfların var olduğu, sosyal ve ekonomik açıdan çok önemli roller oynadığı aşikârdır. Osmanlı vakıf tarihinde ilk vakıf kuran padişah Orhan Gazi’dir. Orhan Gazi, oğlu Süleyman Paşa adına kurduğu ilk medreseye gerekli mülkü vakfetmiştir. Orhan Gazi’nin başlatmış olduğu bu geleneği ondan sonra gelen hemen hemen bütün padişahlar devam ettirmişlerdir. Osmanlı’da üst tabakadan alt tabakaya kadar her kesimden insanın kendi maddî imkânları nispetinde vakıf kurduğu bir gelenek söz konusudur. Ömer Lütfi Barkan ve Ekrem Hakkı Ayverdi’nin yapmış oldukları “*İstanbul vakıfları tahrir defteri*” isimli çalışmaya göre 1519-1596 yılları arasında sadece İstanbul’da 2868 tane vakıf kurulmuştur. (Barkan ve Ayverdi, 1970). Bu çalışma bizlere Osmalı İmparatorluğu’nda vakıf kurma geleneğinin ne ölçüde yaygın olduğunu göstermektedir.

Nakşidil Valide Sultan’ın Hayatı ve Yaptırdığı Eserler (d. 1766-ö. 1817)

Nakşidil Valide Sultan, Sultan I. Abdülhamid’in (1774-1789) kadınefendisi ve uzun yıllar tahtta kalmış, gerçekleştirmiş olduğu reformlarla Osmanlı İmparatorluğu’nda bir çok yeniliğin mimarı olan Sultan II. Mahmud (1808-1839)’un annesidir. Nakşidil, Sultanahmet bölgesinde yaptırmış olduğu çeşmenin kitabesinde “Nakşî Kadın”³, mühründe ise “Mâder-i şah-ı cihan Mahmud Hân Nakşî Sultan’a meded kıl müsteân” olarak anılmaktadır (Çülük, Hatt-ı Rikkat, 2016, s. 129). Oğlu Sultan II. Mahmud’un tahta çıkışıyla beraber ise belgelerde “Nakşidil Vâlide Sultân” olarak anılmaya başlanmıştır. Nakşidil’in diğer valide sultanlara kıyasla Türkiye’de pek fazla tanınmadığı söylenebilir. Buna karşın kendisiyle alakalı kaleme alınmış Fransızca ve İngilizce bir çok roman, haber, makale mevcuttur ayrıca sinema filmi ve tiyatro metinlerine de konu olmuştur.

Nakşidil’in üç çocuğu dünyaya gelmiştir. İlk oğlu Şehzade Murad Seyfullah 25 Zilkade 1197/22 Ekim 1783 tarihinde dünyaya gelmiş olup çiçek hastalığı nedeniyle 10 Rebülâhır 1198/3 Mart 1784 tarihinde vefat etmiştir. İkinci olarak Sultan II. Mahmud 13 Ramazan 1199/20 Temmuz 1785 tarihinde Topkapı sarayında I. Abdülhamid’in son şehzadesi olarak dünyaya gelmiştir. II. Mahmud babası vefat ettiğinde dört yaşını doldurmamıştı. Üçüncü olarak 6 Safer 1201/28 Kasım 1786 tarihinde Saliha Sultan doğmuş, 18 Şaban 1201/5

³ “Ayn-ı re’fet menba’-ı eltâf Han Abdülhamîd
Feyz-i eyyâmında câri resm-i ihsân ü nevâl
Perde-pûş-ı ismeti Nakşî kadın hazretleri
Mâder-i şehzâde-i Sultân Mahmûdü’l-hisâl”

Haziran 1787 tarihinde bir yaşını doldurmadan vefat etmiştir. (Sarıcaoğlu, 2001, s. 17-18; Öztuna, 2011, s. 15). Nakşidil'in 1784 ve 1787 tarihlerinde henüz daha bebekken iki çocuğunu kaybetmesi, ardından iki yıl sonra 1789'da Sultan I. Abdülhamid'in vefatı genç kadın olan Nakşidil için kolay olmamıştır.

Nakşidil oğlu Sultan II. Mahmud'un 31 Temmuz 1808 tarihinde tahta çıkışının dördüncü günü gelenek üzerine Valide Alayı ile gerdüne denilen kapalı saltanat arabasıyla eski saraydan Topkapı sarayına dönmüştür (Atâullâh, 2008, s. 42-43). Bu durumun en önemli özelliği gerçekleşen son Valide Alayı olmasıdır.

Nakşidil'in 28 Temmuz 1808 tarihinde oğlunun tahta çıkışı sonrasında hakkında aslen Fransız olduğu ile ilgili söylentiler ortaya çıkmıştır. Bu söylentiler öncelikle İngiliz gazetelerinde yer bulmuş daha sonra bu iddialar Fransız yazarları ve halkı tarafından benimsenmiştir. Ahmed Refik; 1 Temmuz 1925 tarihinde kaleme aldığı "Sultan II. Mahmud'un annesi Nakşidil Valide Sultan Hakikaten Fransız mıydı?" makalesinde bu iddiaları şu şekilde özetlemektedir.

1776'da, Martinik adasında du Buc ailesinden bir kız dünyaya gelir: Matmazel Aimee du Buc. Aynı tarihte, yine aynı aileden Napoleon'un zevcesi Josephine doğuyor. Bunlar iki kardeş çocukları. İkisinde büyüyor. Josefine Fransa'ya geliyor. Beauharnais ailesinden biri ile izdivaç ediyor. Matmazel du Buc da Fransa'ya geliyor, Nantes'de tahsil ediyor, manastıra giriyor. Tahsilini ikmal ettirdikten sonra 1784'de mürebbiyesiyle Nantes'den hareket ediyor. Yolda gemi su almaya başlıyor. Başka bir gemi yetişiyor cümlesini kurtarıyor, Mayorka adasına götürürken yolda Cezayir korsanlarının eline düşüyor. Matmazel du Buc esir oluyor. Cezayir'den İstanbul'a getiriliyor. 15-16 ay içinde Cezayir'den İstanbul'a gelen Matmazel du Buc saraya giriyor, Valide Sultan oluyor, nihayet 1817'de vefat ediyor. Mahmud-u Sani, validesinin akrabasını araştırıyor. Matmazelin eniştesi Marlet, İstanbul'daki Fransız sefaretine müracaat ediyor. Sefaret bu iddiaya hiç ehemmiyet vermiyor. Fakat Mahmud-ı Sani'nin validesi Fransız olduğuna dair ortada bir kanaat hasıl oluyor. Doktor Cabanet'in dediği gibi mamafih bu efsane bir kere ortaya çıkmıştır. Artık ondan izalesi kabil değildir. (Refik, 1925, s. 218-219)

Batılı kaynakların çoğunluğunda Nakşidil'in Aimee olduğu aktarılmaktadır. Söz konusu kaynakların çoğunluğu bilimsellikten uzak hayaller ve efsaneler üzerine kurgulanmıştır.

Christine Isom-Verhaaren'in kaleme aldığı "Royal French Women in the Ottoman Sultans' Harem: The political Uses of Fabricated Accounts from the Sixteenth to the Twenty-first Century" başlıklı makalede Osmanlı haremde yaşadığı düşünülen iki kraliyet ailesine mensup Fransız kadınıyla alakalı ortaya atılan mitler ve hikayeler, ortaya çıkış saikleriyle birlikte incelenmektedir. Osmanlı padişahlarının ailesinin yaşadığı harem gözlerden uzak olması, haremde yaşayan kadınların dışarıyla kısıtlı irtibatının olması, harem ile alakalı tarihi gerçeklerle bağlantılı olmayan hikayelerin yazılmasına fırsat sağlamıştır. Isom-Verhaaren'e göre 19.yy.da valide sultan olan Nakşidil'in I. Napoleon'un karısı Josephine'nin kuzeni, Fransız asıllı Aimee olduğu iddiasının siyasi etkileri hala günümüze kadar devam etmektedir. Isom-Verhaaren'e göre bunun nedeni 20.yy. sonlarından 21.yy.a kadar bu konuda eser kaleme alan yazarların, kadınların İslam tarafından 'ezilmelerini' sembolize etmek için bu efsaneyi uygun bulmuş olmalarıdır. (Isom-Verhaaren, Christine, 2006, s. 159-160.)

19.yy. da Osmanlı ve Fransız hanedanları arasında kan bağı/akrabalık olduğuna dair -I. Napoleon'un karısı Josephine ile Nakşidil'in kuzen oldukları- iddia III.Napoleon tarafından siyasi prestijini artırmak için, Sultan Abdülaziz tarafından ise 1860'larda yayımlacı Avrupa güçlerine karşı konumunu güçlendirmek için kullanılmıştır. 1969'dan beri Aimee du Buc de Rivery hakkında yazılan *The Veiled Sultan, Sultana, Valide, and Seraglio* romanlarının yazarları Nakşidil ile alakalı söylentilerin mevcut güncel meselere uyacak şekilde nasıl değiştirildiğini gösterir. Bu romanlarda, Osmanlı haremî oryantal despotizmin sembolü olarak kullanılmıştır. Özellikle en son yayınlanan *Seraglio*'da, Osmanlı haremî; despotik yöneticiler ve ezilen kadınlar tarafından

karakterize edilen Orta Doğu'nun sembolü olarak gösterilmektedir. Aimee'nin II. Mahmud'un annesi olamayacağını gösteren kanıt niteliğinde belgeler olsa bile, roman yazarları hala okuyucularını harem hayatını doğru bir şekilde tasvir ettiğine ikna etmek için tarihi akademik çalışmaları kullanmaktadırlar (Isom-Verhaaren, Christine, s. 161).

Nakşidil'in aslen Fransız bir kadın olduğunu anlatan romanlar, senaryo ve tiyatro oyunları her ne kadar hayal ürünü olsalar da, işledikleri karakterlerin geçmişte yaşamış olması nedeniyle ister istemez okuyucuyu etkilemektedir. Özellikle Batı'da neşredilmiş bu romanlar sebebiyle Doğu'daki kadim medeniyetleri, toplumları tanımayan Avrupalı ve Amerikalı okuyucu kitlesinin zihninde menfi, baskı altında, müslüman olmaya zorlanan, ezilen kadınların yaşadığı orientalist bir harem resmi oluşturulmaktadır. Nakşidil'in aslen Fransız olduğu söylentisi, 19.yy. da dönemin siyasi, diplomatik çıkarları nedeniyle hem Osmanlılar hem de Fransızlar tarafından gündemde tutulan bir mesele iken 20 ve 21. yy. da yazılan romanlarla farklı bir boyuta taşınmıştır Arşiv belgelerine dayanarak uluslararası makale ve kitap düzeyinde kadınlarla alakalı yapılacak çalışmaların bu yanlışları bir nebze düzeltebileceği ümit edilebilir.

Nakşidil, I. Abdülhamid'in kız kardeşi Esmâ Sultan'ın cariyesi iken I. Abdülhamid'in ilgisini çekmesi nedeniyle Topkapı Sarayı haremine alınmıştır. Nakşidil'in ilk dünyaya getirdiği çocuğu şehzâde Murad'dır ve 22 Ekim 1783 tarihinde doğmuştur. Batılı kaynaklara göre Aimée du Buc de Rivery'nin 1784 tarihinde kaçırıldığı iddia edildiğinden Osmanlı arşiv belgesine dayanan bu doğum kaydı aslında Nakşidil Sultan'nın sanıldığı gibi Aimée olmadığını ispatıdır.

Nakşidil Valide Sultan'ın hayatıyla alakalı ayrıntılı çok fazla kayıt olmamakla birlikte Beşiktaş Sahilsaray'yla Topkapı Sarayı'na gidiş-gelişleriyle alakalı belgeler mevcuttur. Geliş ve gidişlerde arabacıya ödenen, bostancıbaşıya verilen hediyeler gibi bazı giderlerin meblağlarını içeren belgeler mevcuttur (Sarıcaoğlu, 2006, s. 344).

Beşiktaş Sahilsaray'nda vakit geçiren Nakşidil Valide Sultan 6 Eylül 1817 tarihinde II. Mahmud'un saltanatı döneminin dokuzuncu yılında 56 yaşındayken verem hastalığından vefat etmiştir (Necdet Sakaoğlu, 2011, s. 489)

Osmanlı Dönemi'nde valide sultanların kurmuş oldukları vakıflar aracılığıyla yapmış oldukları hayırseverlik faaliyetlerini Nakşidil Valide Sultan da devam ettirmiştir.

Nakşidil Valide Sultan'ın yaptırmış olduğu eserler:

- **Çeşme-i Zenân/Kadınlar Çeşmesi:** Nakşidil Valide Sultan, Beyoğlu Piyalepaşa Büyük Piyale Mahallesi'nde bulunan namazgâhlı meydan çeşmesini, kitabesinde geçen "Nakşî Kadın Mâder-i şehzâde-i valâ-yı Mahmûdu'l-hısâl" ifadesiyle de anlaşıldığı üzere henüz cariye iken yaptırmıştır.
- **Nakşidil Valide Sultan Çeşmesi:** Sultanahmet bölgesinde eski Tevfikhane (hapishane) olan binanın köşesinde bulunmakta olan üç cepheli çeşme 1203/1788 tarihinde Nakşidil Valide Sultan tarafından yaptırılmıştır.
- **Atik Valide Sultan Çeşmesi:** İstanbul'un Sancaktepe ilçesi Sarıgazi köyünde bulunan Sarıgazi/Sarıkadı Köyü Camii'sinin kible tarafında bulunana Atik Valide Sultan Vakfına bağlı, Nurbanu Sultan tarafından 1570'li yıllarda yaptırılmış harap çeşme, 1224/1809 tarihinde Nakşidil Valide Sultan tarafından ihya edilmiş, suyolları tamir edilmiştir. (Tanışık, 1945, s. 404,406)
- **Nakşidil Valide Sultan Mescidi/Cami, Sıbyan Mektebi ve Çeşmesi, Ayvansaray/Fatih:**

Fatih ilçesinde, Ayvansaray'da Karabaş mahallesinde Ağaçalı çeşme ve Albayrak sokaklarının kavşağında yer alan bu eser günümüzde Ebûzer Gıfârî Camisi olarak bilinmektedir. Nakşidil Valide Sultan'ın bahsi geçen camiiyle alakalı tanzim edilmiş 9 Recep 1227 kayıt tarihli vakfiyesine göre inşa edilmiştir.

Vakfiyede caminin eski bânisinin kim olduğu belirtilmemekle birlikte günümüzde Ebûzer Gıfârî Camisi olarak bilinen camii ve görmüş olduğu rüyaya binaen Ebû Zer Gıfârî hazretlerinin makamını 'sakfı küşâde' günümüz Türkçesiyle çatısı açık türbeyi III. Ahmed döneminde sadrazamlık yapmış Şehit Ali Paşa'nın yaptırdığı bilinmektedir (Özcan, 2010, s. 434; Sarıcaoğlu, 2006, s. 344.) Aslında bu cami Çınarlıçeşme Mescidi olarak da bilinmekteydi. Nakşidil Valide Sultan 1227/1812'de bu mescidi yeniden yaptırmış, makamı da ihyâ etmiştir. Bunlara ilave olarak caminin yan tarafına cami ve mektebin hocasının ikamet ettiği lojman olarak kullanılan meşrûtahane inşa edilmiştir. Günümüzde sıbyan mektebinin kalıntıları avluda bulunmaktadır. Mektep dışında diğer yapılar, Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 1996 tarihinde restorasyonu tamamlanmıştır. Ebu Zer Gıfârî Camisi avlusunda bulunan Bizans Dönemi'nden kalma bir sarnıç bulunmaktadır ve günümüzde halen abdest almak için kullanılmaktadır. Avlusunda ayrıca Bizans kalıntısı bir tünel bulunmaktadır.

- **Nakşidil Valide Sultan Külliyesi:**

İstanbul Fatih'de Fatih Külliyesi içerisindeki tabhânenin karşısında, Fatih külliyesinin haziresinde bulunmaktadır. Nakşidil Valide Sultan Külliyesi türbe, sebil, çeşme, üç oda ve sıbyan mektebinden oluşmaktadır. Bânisi Nakşidil Valide Sultan olarak bilinmektedir. TS.MA.d.9506 numaralı külliyenin inşaat masraf defterine göre 23 Rebiül'evvel 1231/22 Şubat 1816 tarihinde inşaat çalışmalarına başlandığı söylenebilir. Bu tarih Nakşidil'in vefatından öncedir. Nakşidil'in öldüğü yıl olan 1232/1817 tarihinde akt olunan vakfiyede geçen, "cennet mekân firdevs âşiyân merhûme ve mağfûretün lehâ hazreti Nakşidil Valide Sultan" ifadesi Nakşidil Valide Sultan'ın bânisi olduğu fakat vefatı nedeniyle oğlu II. Mahmud'un külliyei annesi adına tamamladığı söylenebilir. Fatih Camisi ve Külliyesi'nin haziresine ait arsaya Nakşidil Valide Sultan külliyesi bina edilir (VGM 290/304 numaralı, vakfiye; TS.MA.d.9506/2, vr. 1).

Bu yapı türbe, sıbyan mektebi, sebil, çeşme ve türbedârların kullandığı tahmin edilen üç odadan oluşmaktadır. Nakşidil Valide Sultan türbesi barok tarzda olup İstanbul'daki en gösterişli türbe örneklerinden biridir. Türbede bulunan kitabeler Mustafa Râkım Efendi'ye aittir. Türbede Nakşidil Valide Sultan'ın sandukası dışında on dört sanduka daha vardır. Sandukalardan biri Cevri Kalfa'ya aittir. Cevri Kalfa, III. Selim'in Topkapı Sarayı'nda öldürülmesi hadisesinde II. Mahmud'un hayatını kurtaran, ayrıca padişahın hazinedarbaşılığını da yapmış tanınmış bir kadındır (Karakaya, 2006, s. 344-346).

Nakşidil Valide Sultan Külliyesi'nde bulunan sıbyan mektebi günümüzde Fatih Müftülüğü'ne bağlı Kur'an Kursu derslikleri olarak kullanılmaktadır. Bunun dışında vakfiyelerde üç oda olarak geçen türbedar odaları ve idari amaçlarla kullanıldığı düşünülen yapı yine Kur'an Kursu derslikleri ve idareci odaları olarak günümüzde kullanılmaktadır.

Nakşidil Valide Sultan'ın Sıbyan Mektepleri

Osmanlı dönemi sıbyan mektepleri günümüzün ilköğretim okullarının muadilidir. Sıbyan mektebinin yönetimi, müfredatı, hocaların atanması tamamiyle günümüzden farklılık arz eder. Sıbyan mektepleri o dönemde ilkokul eğitimin verildiği kurumlardı. Mektepler genelde camiilerin yanında bulunan fevkâni yani iki kattan oluşan

binada yahut cami ve mescidlerin bir kısmında veya tamamında eğitim faaliyetlerini sürdürürlerdi. Çoğunlukla tek sınıftan oluşan mekteplerde dönemlere göre değişmekle birlikte okuma-yazma, hat dersleri, tecvid, ilmihal, temel aritmetik, dinler tarihi gibi dersler verilmekteydi. Kız çocukları da erkek çocuklarla birlikte okula devam etmekteydiler. Bunların dışında sadece kız ve sadece erkek çocukları için sıbyan mektepleri de mevcuttu. İstanbul'daki sıbyan mekteplerine öğrenciler 5-6 yaşlarında gitmeye başlardı. 6 yaşını bitirip okula gönderilmeyen çocukların ebeveynlerinin cezalandırılmasıyla alakalı 1846 tarihli bir tâlimât mevcuttur. 19.yy. da sıbyan mekteplerindeki eğitim süresi dört yıldır. Sıbyan mektebi hocaları medrese eğitimini tamamlamış kişilerdi. II. Mahmud Dönemi'nde sıbyan mektebinde çalışacak hocalar ayrı bir müfredata tabi tutulmaktaydılar. (Baltacı, 2004, s. 6-7).

Osmanlı döneminde sıbyan mektepleri çoğunlukla vakıflar tarafından finansa edilirdi. Mektepte çalışan eğitimcilerin ve hizmetlilerin maaşları, mektebin aydınlatma, ısınma ve temizlik gibi giderleri mektebi kuran vakıf tarafından karşılanırdı. Vakfın ekonomik durumuna bağlı olarak mektepteki görevlilere ödenen maaşlar, giderler ve ödenekler değişiklik arzederdi. Öğrencilere yıllık ayakkabı ve kıyafet parası ayıran vakıflar olduğu gibi yılda bir yapılan gezi ve piknikler için bile ödenek ayıran vakıflar söz konusudur. Öğrencilere meyve ve et alınması için ödenek ayıran vakıflar da vardır. Ayrıca genelde günlük ve yıllık olarak öğrencilere belli bir miktar para yardımı yapılırdı (Yıldız, 2011, s. 235-236).

Nakşidil Valide Sultan vakıfları bünyesinde biri Ayvansaray'da diğeri Fatih'de olmak üzere iki adet sıbyan mektebi bulunmaktaydı. Bu kısımda iki sıbyan mektebindeki işleyiş arşiv kaynaklarına dayanarak ortaya konmaya çalışılmaktadır.

Ayvansaray Nakşidil Sultan Sıbyan Mektebi

Bu bölümde Nakşidil Valide Sultan'ın Ayvansaray'da günümüzde sadece kalıntılarının kaldığı sıbyan mektebini arşiv kaynakları vasıtasıyla analiz ederek ortaya koymak amaçlanmaktadır.

Nakşidil Valide Sultan 25 Cemaziye'l-ahir 1227/6 Temmuz 1812 tarihli vakfiye ile İstanbul Ayvansaray'da Ebû Zer el Gıfârî Türbesi'nin bitişiğinde Şehid Ali Paşa'nın inşa ettirdiği Çınarlıçeşme Tekkesi Mescidi'ni bir sıbyan mektebi ilavesiyle tekrar inşa ettirmiştir (VGM 745 numaralı defter, 291.s. 97).

Mescidin yeniden inşa edilmesi, makamın ihyâ edilmesi, bunlara ilave olarak yeni bir mekteb binasının taştan yapılması için 7500 Osmanlı kuruşu vakfedilmiştir. Vakıf klasik vakıflardan farklı olarak 'vakf-ı nukûd' günümüz Türkçesiyle para vakfi olarak kurulmuştur. Vakfiyede geçen "münasip mahalde akâr tedârik edilinceye" ifadesi bu durumun geçici olduğunu ifade etmektedir. Bir yıl sonra tanzim edilen zeyl vakfiyeye 7500 akara tebdil edilmiştir. 1227 tarihli vakfiyede belirtilmeyen iki tane daha görevli sıbyan mektebinde çalışmaya başlamıştır. Bu görevliler Ulûm-u nafi'a ve meşh hocasıdır.

Vakfiyede "müessesât-ı hayriye" denilen mescid, sıbyan mektebi gibi vakfın hizmet veren binaları belirtildikten sonra ayrıntılı olarak sözkonusu cami ve mektepte hangi görevlilerin çalışacağı, çalışanların görevleri ve maaşları ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Vakfın tevliyeti/mütevelli başkanlığı hayatta olduğu müddetçe Nakşidil Valide Sultan'ın uhdesinde bulunmaktaydı.

29 Muharrem 1228/ 1 Şubat1813 tarihli zeyl/ilave vakfiye ile vakfın işleyişi ile ilgili bir takım değişiklikler yapılmıştır. Zeyl vakfiyeyle Mora Yarımadası'nda bulunan çiftlik akar olarak vakfedilmiştir. Bu çiftlikte, fevkanî, bir oda, bir ahır, bir mahzen, yaklaşık 100 dönüm bağ, 700 kök zeytin ağacı, gerekli alet ve edevât ve iki adet yağhane bulunmaktadır. Bu çiftliğin her sene icâre-i vâhîde ile kiralanması ve elde edilen gelirin de vakıftaki görevlilere zamlı olarak dağıtılması vakfiyede belirtilmiştir.

Tablo 1: 1812 ve 1813 tarihli vakfiyelere göre Ayvansaray'daki sıbyan mektebi çalışan maaşları ve diğer giderleri

Sıbyân Mektebi				
Çalışanlar	Yevmiye/Günlük		Zamlar	Toplam
Hizmetli/Halife-i Mektep	10 akçe			10 akçe
Muallim	20 akçe			20 akçe
Ulûm-u nâfi'a hocası	10 akçe			10 akçe
Meşk hocası	10 akçe			10 akçe
Diğer Masraflar				
Süpürge, bardak ve testi satın alımı		3 kuruş		3 kuruş
kömür/ahker satın alımı		10 kuruş	10 kuruş	20 kuruş
40 öğrenciye îdiyye		10*40 kuruş		400 kuruş

Ayvansaray sıbyan mektebinde çalışan görevliler, maaşları ve diğer bazı gider kalemleri vakfiyede verilen bilgiler doğrultusunda Tablo 1'de özetlenmektedir. 1812 ve 1813 tarihli vakfiyelerde sıbyan mektebinde çalışanlar, çalışanlarda aranan vasıflar ve maaşları şu şekilde sıralanabilir:

Muallim: Muallim olan kimsenin hâfız, beş vakit namaz kılan, tecvidi iyi bilen, takva sahibi bir kimse olması beklenmekteydi. Muallim olan kişi, sıbyan mektebindeki öğrencilere Kur'an-ı Kerîmi tâlim ettirmesi karşılığında kendisine günlük 20 akçe ödenmekteydi.

Halife-i Mektep: Vasıflı bir mektep hizmetlisi sıbyân mektebinde bulunmaktadır. Halife-i mektep görevlisi mektep hocasına yardımcı olup günlük maaşı 10 akçedir.

Ulûm-ı Nâfi'a/Fen Bilimleri Hocası: Hicrî 1227 tarihli vakfiyede ulûm-ı nâfi'a hocasıyla ilgili bilgi yoktur. Zeyl/ilave vakfiyede ulûm-ı nâfi'a dersinden bahsedilir. Sıbyân mektebinde iki gün hazır bulunan öğrencilere ulûm-ı nâfi'a dersi talim ettirmekte görevli hocaya günlük 10 akçe maaş verilmektedir.

Meşk Hocası: Hicrî 1227 tarihli vakfiyede meşk hocasından bahsedilmez. Hicrî 1228 tarihli zeyl vakfiye ile öğretim kadrosuna meşk hocası da dâhil edilmiştir. Hattat bir zât meşk hocası olmaktadır ve haftada iki gün çocuklara yazı tâlim ettirmekte karşılığında günlük 10 akçe kazanmaktadır.

Râh-ı âbi /Suyolcusu: Sıbyan mektebi ve camiide kullanılan sudan, suyollarının akışından sorumludur. Camii ve mektepte kullanılan tatlı suyun akması için gerekli tamir ve bakımı suyolcusu yapmakta, karşılığında günlük 10 akçe kazanmaktadır.

Sıbyân Mektebi Masrafları: Vakfiyelerde mektepteki bazı masraflar için ödenekler belirtilmektedir. Mektepte kullanılan süpürge, bardak ve testi satın alımı için her yıl 3 kuruş ödenek ayrılmaktadır.

Mektepte ısınmada kullanılan kömür için senelik 15 kuruş ödenek ayrılmaktadır. Fakat hicrî 1228/1812 tarihli zeyl vakfiyeyle birlikte kömür için ayrılan yıllık ödeneğe zam yapılmıştır. Buna göre 5 kuruş zam yapılarak her yıl 20 kuruş kömür alınması karara bağlanmıştır.

Bu masraflar dışında her Ramazan ayında mektepte eğitim gören öğrencilerden kırk tanesine îydiyye adıyla 10 kuruş verilmektedir. Bunun için toplamda senelik 400 kuruş “îydiyye” ödenek ayrılmıştır. İydiyye günümüz Türkçesiyle bayram harçlığı olarak değerlendirilebilir.

Fatih Nakşidil Valide Sultan Sıbyan Mektebi

II. Mahmud annesi Nakşidil Valide Sultan’ın vefatından sonra 5 Şevvâl 1232/18 Ağustos 1819 tarihli vakfiye ile Fatih’deki Nakşidil Valide Sultan Külliyesi’ni inşa ettirmiştir. Külliye; türbe, sıbyan mektebi, çeşme ve sebilden oluşmaktadır. Külliye de bulunan sıbyan mektebi günümüzde diyanete bağlı Kur’an kursu derslikleri olarak kullanılmaktadır. Bu bölümde Fatih’deki sıbyan mektebinin işleyişinin arşiv belgelerine dayanarak ortaya konması amaçlanmaktadır.

II. Mahmud’un tanzim ettirdiği vakfiyede Fatih Cami’nde Fatih Sultan Mehmed Han’ın türbesinin yakınlarında bulunan bostan olarak kullanılan arazi üzerine türbe, mektep, çeşme, sebîl, 3 adet odanın bina edilmesi şart koşulur.

Fatih’deki külliye Ayvansaray’daki vakıftan nispeten daha büyüktür. Bu nedenle giderlerinin de o aranda daha fazla olması beklenmekteydi. Bu nedenle vakfiyede vakfedilen gelirlerin o oranda sayıca daha fazla ve büyük ölçekte olduğu görülmektedir. Vakfiyede birinci akârat olarak Aydın’da bulunan Hacı Bey Çiftliği içerisinde bulunan evler topluluğu, müştemilat ve içerisinde bulunan tohumlukla beraber vakfedilir. 200 tane koyun, 71 çift karasığır öküzü, 2 at vakfedilen çiftliğin içerisinde bulunmaktadır. Koyunlar hayvancılığın yapıldığının göstergesi olmaktadır. Hacı Bey çiftliği hudutlarının içerisinde bir büyük konak, meyve ağaçları olan bahçe, birer tane simitçi, bakkal, berber, ve kahve dükkânları da bulunmaktaydı.

Vakfiyede ikinci akârat olarak, Anadolu Vilâyetinde 50.000 dönümlük Özbaşı Çiftliği içerisindeki büyük bir konak müştemilatıyla birlikte vakfedilir. Vakfiyeye göre bu yapı haricen, tahtânî/alt katta bulunan 4 oda, bir sofa, 2 ahır, 2 saman damı, 2 öküz damı, avlu, fevkânî 3 oda, 1 kiler, tahtânî 5 oda, 1 mutfak, 1 fırın ve 1 tohumluğu içinde barındırmaktadır. Ayrıca 30 çift karasığır öküzü çiftlikte bulunmaktadır.

Üçüncü akârat olarak Tekirdağ Ereğli’de Papaslı çiftliğinden devlete ödenmesi gerek oşür, resim ve salariye Nakşidil Valide Sultan külliyesine gelir olarak tahsis edilmiştir.

Dördüncü akârat olarak Ereğli nâhiyesinde Bezbânlar çiftliği tarlaları ve çayırlarının mahsûlünden her sene düşen oşür, resim ve salariyeleri Nakşidil Valide Sultan Külliyesine gelir olarak tahsis etmiştir.

Son olarak Ereğli mukataası Papaslı iskelesinden 2500 akçe kira geliri Nakşidil külliyesine gelir olarak vakfedilmektedir.

Sıbyân Mektebi Çalışanları ve Maaşları

5 Şevvâl 1232/18 Ağustos 1819 tarihli Vakfiye'ye göre Fatih'deki sıbyan mektebi çalışanlarını, vasıflarını ve ödenecek maaşlarını şu şekilde sıralayabiliriz:

Mektep Hocası: “*Tâ'lîm-i Kur'ân-ı Kerim'e kâdir bir*” kimsenin mektepte hoca olması vakfiyede istenmektedir. Hocanın görevi öğrencilere kıraât talimi yaptırmak olup karşılığı yevmî 80 akçedir. Bunun dışında hafızlık yapan öğrencilere de kıraât talimi yaptırmakta ve kurrâlık vazifesine karşılık 40 akçe kazanmaktaydı. Bunun dışında her sene kayyim bahâ olarak kendisine 50 kuruş ödenek ayrılmaktadır.

Halife-i Mektep: Hocanın yardımcısı olan halife-i mektebin, emin ve güvenilir bir kimsenin olması talep edilmektedir. Mektep halifesine vazifesi karşılığında günlük 50 akçe ödenmesi vakfiyede belirtilmektedir. Günlük yevmiyesi dışında her sene 35 kuruş kayyim-baha ödenek ayrılmaktadır.

Meşk Hocası: Hattat olan bir meşk hocası çocuklara yazı yazdırmaktan sorumluydu. Bu görevi karşılığında kendisine günlük 40 akçe ödenmekteydi.

Müstahfız, Bevvâb ve Ferrâş-ı Mektep Görevlisi: Mektebi korumaktan ve mektebin temizliğinden, kilim ve hasırların kaldırılıp-serilmesinden sorumludur. Üç görevin bir kişi üzerinde toplandığı görülmektedir. Bu görevli, her bir görevi için 10'ar akçe ve toplamda günlük 30 akçe kazanmaktaydı. Güran; bir den fazla görevin tek kişiye tahsis edilmesi enflasyon nedeniyle paranın değerinin düşmesinin sonucu olarak vakıf yönetimi tarafından maaş miktarını artırma metodu olarak kullanıldığını çalışmasında değinmektedir (Güran, T. (2006). Ayrıca görevli her gece mektepte nöbet tutmakta yahut mektepte gecelemekteydi. Günlük yevmiyesi dışında her yıl 30 kuruş kayyim-bahâ ödenek ayrılmaktadır.

Râh-ı Âb/Suyolcusu: Mektepte suyollarının tamiri, bakımı ve suyun akmasından sorumlu olan iki suyolcusu görevliydi. Suyolcusunun birincisi Fatih Sultan Mehmed Vakfı'nın suyolcusu olanların bölük başısı olup sebil ve çeşmenin suyollarına hizmet etmektedir. Bölükbaşı olan suyolcusu görevi karşılığında günlük 20 akçe kazanmaktaydı.

Tablo 2: 18 Ağustos 1819 tarihli vakfiyeye göre Fatih'deki sıbyan mektebi çalışanların maaş, masraf ve ödenekleri

Sıbyân Mektebi Çalışanlar	Yevmiyeler	Kayyim Baha
Hoca-i Mektep	120 akçe	
Halife-i Mektep	50 akçe	50 kuruş
Hoca-i Meşk	40 akçe	35 kuruş

Sıbyanân/Mektep Öğrencileri: Mektebe Kur'an tâlimi için gelen 40 öğrenciye karınlarını doyurmak üzere her gün ekme veriliyordu. Bunun yanında öğrencilere günlük 10 akçe ödenmesi vakfiyede şart koşulmaktadır. Bu ödemeler öğrencilerin düzenli bir şekilde okula devam etmelerini teşvik edici ödüllendirmelerdir. Diğer yandan okulda geçirdikleri süre zarfında yemek imkanı sunulduğu ve öğrencilere burs/harçlık verildiği düşünülebilir.

Öğrencilere günlük verilen burs dışında kırk öğrenciye 35 kuruştan toplamda yıllık 1400 kuruş kayyım baha verilmektedir. Sultan II. Mahmud'un tanzim ettirdiği vakfiyede bu durum şu şekilde izah edilir.

...mekteb-i münif-i mezkûra müdâvimin olan kırk nefer sıbyânân ile vakfî şeriften i'tâsî lâzım gelenlerden dahî iktizâsına göre beher takımı otuzbeş kuruştan ceman kırk sekiz nefere beher sene kayyım-bahâ verile....

Kayyım baha onların kıyafet almaları için ayrılan ödenektir. Eğitim dışında öğrencilerin hem yiyecek hem de giyecek olarak vakıftan maddi olarak destek gördükleri bu ödeneklerle anlaşılmaktadır.

Mektepte her yıl kırk öğrenciye 10 kuruş ayakkabı parası verilmektedir. Ayakkabı parasına ilave olarak her birine yıllık 10 kuruş iydiye verilmekteydi. Bu 10 kuruşun bayramlık için verilmiş para olması muhtemeldir. Bu durum vakfiyede “*kırk nefer sıbyânâna ni'âlice bahâ onar para ve beher sene on kuruş verile*” şeklinde anlatılmaktadır.

Vakfiyede “*mülâzimin olan yirmi nefer sıbyânana beher sene birer guruştan yirmi kuruş verile*” ifadesiyle eğitiminde diğer öğrencilerden daha başarılı yirmi öğrenciye her sene birer kuruştan 20 kuruş ödenmektedir. Bu durum başarılı öğrencilerin ödüllendirildiğini bizlere göstermektedir.

Bunların dışında öğrencilerin seyahatleri de düşünülmüş her sene gezi masrafı için 100 kuruş mesîre baha ödenek ayrılmıştır. Böylece vakfiyeden sene sonu öğrencilerin piknik için İstanbul'un mesire alanlarına götürüldüklerini bunun için ödenek ayrıldığı anlaşılmaktadır.

Tablo 3: 18 Ağustos 1819 tarihli vakfiyeye göre öğrencilere verilen yardımlar ve çeşitleri

Öğrencilere ayrılan ödenekler	
40 Öğrenci/harçlık	40*10 akçe=400 akçe
40 Öğrenci/Kayyım baha	40*35 =1400 kuruş
40 Öğrenci/Ayakkabı	40*10 para=10 kuruş
40 Öğrenci/Bayram Harçlığı	40*10 kuruş
20 mülâzımın sıbyânana verilen burs	20*1 kuruş
Gezi ödeneği	100 kuruş

Diğer Giderler:

Her sene mektebin ısıtılmasında kömür satın alınması için 60 kuruş ödenek ayrılmaktaydı. Mektepte ısıtmada kullanılan kömür dışında birtakım giderler de vardır. Bunlar, bardak, testi ve süpürge. Mekteb için her sene 25 kuruş bardak, testi, süpürge ve temizlik giderleri için ayrılmaktaydı. O dönemde mektebin aydınlatılmasında zeytinyağı kullanılmaktaydı. Aydınlatma için de her ay 1,5 vukiyye olmak üzere senelik 18 vukiyye zeytintağı alımı gerçekleştiriliyordu.

Nakşidil Valide Sultan Vakıfları'nın Vakfiyelerine Göre Karşılaştırılması

Vakfiyelerdeki bilgilere dayanarak oluşturulan Fatih'deki ve Ayvansaray'daki vakıfların çalışan maaşlarını gösteren Tablo 1 ve 2 incelendiğinde iki vakıfta aynı görevi icrâ eden çalışanların maaşları kıyaslandığında Fatih'deki vakıf çalışan maaşlarının daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır.

İki vakıfta da sıbyan mektebi bulunduğundan bire bir görevi aynı olan çalışanların maaşlarını kıyaslamak doğru olacağından; Tablo 4'da Fatih ve Ayvansaray'da bulunan sıbyan mekteplerinin muallim, muallim yardımcısı halife-i mektep, hat hocası ve suyolcusu maaşları karşılaştırılmaktadır.

Tablo 4 Nakşidil Valide Sultan Vakıfları'nda bazı görevlilere ödenen yevmiyelerin kıyaslanması

Görevliler	Ayvansaray/h.1812/m. 1812	Fatih/h.1817/m. 1813
Muallim	20 akçe	120 akçe
Halife-i Mektep	10 akçe	50 akçe
Hoca-i Meşk	10 akçe	40 akçe
Râh-ı âb/suyolcusu	10 akçe	20 akçe

Fatih ve Ayvansaray'daki vakıflar vakfiyelerinde gelir getiren akâratlarına göre kıyaslandığında Fatih'deki vakfın akârat s sayıca fazladır. Bu da Fatih'deki vakfın ekonomik anlamda daha geniş imkânlarla sahip olduğunu bizlere göstermektedir. Bu durum Fatih vakıf çalışanlarının maaşlarının daha yüksek olmasının nedeni olabilir. İki vakıfta bulunan sıbyan mekteplerinin muallim ve muallim yardımcılarının ve diğer iki görevlinin maaşları önceki tablolarda görüldüğü üzere çok farklıdır. Vakıfların tanzim edildikleri tarihler arasında sadece beş yıl fark olmasına rağmen aradaki farkın yüksek oluşunun bir kaç nedeni olabilir;

- Fatih'deki vakfın gelirlerini vakfeden dönemin padişahı Sultan II. Mahmud olması nedeniyle ekonomik anlamda imparatorluğun en güçlü kişisi olarak mali imkânlarının fazlalığı, vakfa tahsis edilen gelirlerin yüksek olmasına imkân sağlamakta, bu durum da giderlerin gelirlere nispetle yüksek olabilmesini mümkün kılmaktadır. Bu yüzden Fatih'deki gider kalemleri Ayvansaray'daki giderlere kıyasla yüksek olabilir,
- İkinci olarak sıbyan mekteplerinin konumları gereği farklı bölgelerde olması maaş farklılığında rol oynamış olabilir. Fatih 'deki sıbyan mektebinin Fatih Camii 'nin bitişiğinde olması, Fatih semtinin konumu gereği saraya ve bürokratik sınıfın ikâmet ettiği yerlere yakın olması ve Fatih bölgesinin medreseleriyle eğitim alanında imparatorluğun merkezi olması gibi nedenler burada çalışan hocaların daha vasıflı, tanınmış hocalardan ders almış, eğitim bakımından daha parlak kişilerden oluşmasını zorunlu kılmış olabilir. Bu yüzden Fatih'deki hocaların vasıfları gereği ve mektebin merkezî konumu nedeniyle mektep çalışan maaşları daha yüksek olabilir.

Sıbyan Mektebi Gelir ve Giderleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Nakşidil Valide Sultan Vakıfları'na 1236/1820 tarihinden başlayarak 1275/1859 tarihine kadar kronolojik seri oluşturabilecek şekilde müstakil muhasebe defterleri bulunmaktadır.

Günümüze kadar gelmeyi başarmış vakfa ait müstakil muhasebe defterleri hicrî 1236, 1237, 1241, 1243, 1245, 1246, 1251, 1252-1257, 1264-1266, 1264-1275 tarihli defterlerdir.

Nakşidil'in vakıf muhasebe defterlerinde içerik olarak; gelir kalemleri ve gelir kalemlerinden gelen gelir miktarlarına yer verilmektedir. İkinci olarak, gider kalemleri ve masrafları belli bir usûle göre miktarlarıyla beraber sıralanmaktadır. En son gelirlere giderler çıkarılarak vakfın açık mı yoksa fazlalık mı verdiği yazılmıştır.

Bu makalenin konusu Nakşidil Valide Sultan Vakıfları'nın Sıbyan mektepleri olması nedeniyle vakfın gelir ve giderlerine ayrıntılı olarak yer verilmesine gerek duyulmamıştır. Tablo 5 'de genel olarak vakfın gelirleri görülmektedir.

Tablo 5

Nakşidil Valide Sultan Vakıf Gelirleri (hicrî 1236-1251/1820-1835)

Nakşidil Valide Sultan Vakıfları'nın Gelirleri (Kuruş)							
Gelir Kalemleri/Yıllar	1236/1	1237/1	1241/1	1243/1	1245/1	1246/1	1251/1
	820	821	825	827	829	830	835
Özbaşı Çiftliği	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000
Hacıbey Çiftliği	7.500	7.500	7.500	7.500	7.500	7.500	7.500
Papaslı ve Balabanlı Çiftlikleri, Papaslı iskelesi	4.500	4.500	5.000	5.000	5.500	5.500	6500
Berây-ı vazife-i nezâret irâd					150	450	
Maaş-ı kaimmakam-ı mütevellî						500	
Toplam Gelir	22.000	22.000	22.500	22.500	23.150	23.950	24.000

Nakşidil Valide Sultan Vakıfları'nın muhasebelerinde gelirler 1835 tarihine kadar takip edilebilmektedir. Evkâf Nezâreti'nin 1826 tarihinde kuruluşunu takip eden 1827, 1829, 1830 ve 1835 tarihli muhasebe defterlerinde gelirler meblağlarıyla birlikte yer almaktadır. Fakat 1835 tarihinden sonra gelirlerin Evkâf Nezâretince ortak bir havuzda toplanması dolayısıyla muhasebe defterlerinde gelirler görülmemektedir.

1820 tarihine kadar başlangıçta 22.000 kuruş olan gelir kalemleri 1835 tarihine kadar nispeten artarak 24.000 kuruşa ulaşmıştır. Özbaşı ve Hacı Beyi Çiftlikleri'nden gelen kira gelirleri değişmeden sabit kalmıştır. Ereğli'de bulunan Papaslı, Balabanlı, Papaslı İskelesi'nden gelen mukaata gelirleri 4.500 kuruşdan 10 yıl içerisinde 6500 kuruşa yükselmiştir.

Sıbyan Mektebi Giderleri

Muhasebe bilançolarında üçüncü gider kalemi olan Fatih'deki sıbyan mektebinin giderleri "*Berây-ı bahâ-yı kapama-i sıbyânan ve nialçe a`mâd-ı mülâzimîn ve a`vâidâtı mu`tâde-i hoca ve halife-i mektep-i münif*" başlığı olarak geçmektedir. Fatih'de Nakşidil Valide Sultan Türbesi'nin yanında bulunan sıbyan mektebinin giderleri defterde genelde ayrıntılı zikredilmekte, bazen de sadece özet olarak yazılmaktadır. 1251/1835 tarihine kadar sözkonusu muhasebe bilançolarında Ayvansaray Sıbyan Mektebi'nin giderleri defterlerde mevcut değildir.

Defterler 1252/1836 tarihine kadar yıllık olarak yazılmış olup gider kalemi başlıkları tekerrür etmektedir. Bu yüzden bu tarihe kadar giderleri takip etmek kolaydır. Fakat bu tarihten sonra 3, 5, 14 yılı toplu ihtiva eden defterler bulunmaktadır. Erken tarihli defterlerdeki tekrar eden başlıklar değişmektedir. Muhasebe defterleri içerik olarak daha karmaşık yapıda tutulmuş defterlere dönüşmüştür. Bu nedenlerle mektebin gider kalemlerini sistematik takip etmek zordur.

Muhasebe defterlerindeki verilere dayanarak oluşturulan Tablo 6 mektep giderleriyle ilgili bilgiler sunmaktadır. Tabloda görüldüğü üzere 1236/1820 tarihinde senelik olarak verilen gider kapama bahâ da dâhil olmak üzere 1.837,5 kuruştur. Kapama bahâların dışında senelik olarak mektep çalışanlarına ödenen kayyım bahalar söz konusudur. Defterlerde mektep giderleri; kapama bahâlar, kayyım bahâlar, öğrencilere verilen ayakkabı parası, ileri seviyede yeterli olgunluğa erişmiş 20 öğrenciye verilen burs ve diğer giderlerden oluşmaktadır.

Tablo 6’da 1236/1820 tarihinde kayyım bahâ olarak mektep hocasına 50 kuruş, mektep hocasının yardımcısı olan halife-i mektebe 35 kuruş ve mektep hademesi olan müstahfıza ise 30 kuruş “*kayyım bahâ*” ödendiği görülmektedir.

Fatih’deki mektebin “*kapama bahâ*” olarak ödenen gideri artarak devam etmiştir. Aynı şekilde giderlere kayyım bahâların eklenmesiyle toplam giderler de yükselmektedir. Fatih’deki mektebin yanında 1251/1835 tarihinden itibaren Ayvansaray’daki sıbyan mektebinin kapama ücretleri muhasebe defterinde takip edilmektedir. Bu meblağ 400 olarak 1269/1853 tarihine kadar sabit kalmış bu tarihte 450 kuruşa yükselmiştir.

Tablo 6
Fatih’de Bulunan Mektep Giderleri⁴

Yıllar	Kapama Bahâ ⁵ (kuruş)	Mekteb Hocası, Kayyım Bahâ (kuruş)	Halife-i Mekteb, Kayyım Bahâ (kuruş)	Müstahfız Kayyım Bahâ (kuruş)	Nialce Bahâ (kuruş)	Diğer Giderler ⁶ (kuruş)	Toplam Mekteb/ Fatih (kuruş)	Mektep/ Ayvan-saray, Kapama Bahâ (kuruş)
1236/1820	1.687,5	50	35	30	10	25	1.837,5	
1237/1821	1.625	50	35	30	10	25	1.775	
1241/1825							2.029,5	
1243/1827							2.181,5	
1245/1829							2.243	
1246/1830							2.443	

⁴Vakfin muhasebe defterlerinden oluşturulmuştur.

⁵Öğrencilere verilen yemek parası ve kıyafet.

⁶Diğer giderler kısmına, “*ina*’mâdât-ı mekteb-i mülâzimîn 20 nefer” başlığıyla yirmi daha ileri seviyede yeterli olgunluğa gelmiş öğrenciye verilen maaş yahut burs ve fakirlere verilen yardımlar dâhil edilmektedir.

1251/1835	2.099						2.099	400 ⁷
1252/1836							2.956 ⁸	400
1253/1837							3.179	400
1254/1838							3.172,5	400
1255/1839							3.085,5	400
1256/1840							3.109,5	400
1257/1841							3.248,5	400
1261/1845	2.700							400
1262/1846	2.000							400
1263/1847	2.835							400
1264/1848	3.315							400
1265/1849	3.145							400
1266/1850	3.079							400
1267/1851	2.330,5							400
1268/1852	2.335,5							400
1269/1853	2.365,5							450
1270/1854	2.384,5							450
1271/1855	2.409							450
1272/1856	2.691							450
1273/1857	2.821							0
1274/1858	2.833,5							450
1275/1859	2.392							450

Mektebin giderleri sadece tabloda belirtilen başlıklardan ibaret değildir. Tablo 6 karmaşık yapıdaki giderleri bir nebze tasnif etmek amacıyla oluşturulmuştur. Bunun dışında sistematik takip edilemese de birtakım giderler mevcuttur. Mekteb için alınan bardak, testi ve ısıtmada kullanılan kömür gibi giderler olduğu gibi mektebin temizliği ile alakalı işler için ödenen ücretler de söz konusudur.

Fatih'deki sıbyan mektebi için alınan bardak, testi ve mektebin temizliği için ödenen miktar 1236/1820 tarihinden 1251/1835 tarihine kadar 25 kuruştur. Bu tarihten sonra bu gider ayrı olarak belirtilmediğinden takip edilememektedir.

Tekrar eden giderlerden birisi de “*mesire bahâ*” olarak geçen senede bir kez gerçekleşen piknik/gezi için ayrılmış ödenektir. Mesîre baha olarak defterde geçen ödenek sadece Fatih'de bulunan mekteb için geçerlidir. Vakfiyede belirtildiği gibi her yıl öğrenciler mesirelik bir alana götürülürdü. Bu gezi için ayrılan ücret 100

⁷ Ayvansaray'daki mektebin kapama bahası.

⁸ Defterde kapama bahâ ve lâzime-i sıbyanân olarak toplu bir rakam verildiğinden sadece kapama parası olmadığı düşünüldüğünden bu sütuna yazılmıştır.

kuruştur. Defterlerde bu rakam değişmeden 1275/1859 tarihine kadar sabit kalmıştır. Fakat bazı yıllar ödenmeyip sonraki yıllarda geçmişe yönelik ödemelerin yapıldığı görülmektedir.

Nakşidil Valide Sultan Sıbyan Mekteplerinin Zaman İçerisindeki Değişimi

Fatih'de hizmet veren sıbyân mektebinde çalışanlar hemen hemen Ayvansaray'daki mektep çalışanlarıyla aynıdır. Bunlar mektep hocası, halife-i mektep (mektephocasının yardımcısı) ve meşk hocasıdır. Sıbyân mektebinde eğitim gören her öğrenciye her gün bir ekme ve 10 akçe harçlık, bunlara ilave olarak senelik 35 kuruş kayyim baha olarak kıyafet ücreti ve 10 para ayakkabı ücreti verilmekteydi. Böylece Fatih mektebinde öğrencilere eğitimin dışında yiyecek ve giyecek yardımı yapılarak dolaylı olarak ailelerine de yardım yapılmış oluyordu. Bu durum günümüzde Millî Eğitim Bakanlığı tarafından gerçekleştirilen eğitimin ve devlet tarafından öğrencilere verilen bursların vakıflar tarafından gerçekleştirildiğini somut olarak ortaya koymaktadır. Ayrıca öğrencilerin mesirelik bir alana götürülerek eğlenmeleri ve dinlenmeleri sağlanıyordu. Bu gezinin bir kez mi yoksa birkaç kez mi yapıldığı bilinmese de yıllık olarak 100 kuruşun vakıf tarafından bu gidere harcandığı defterlerden anlaşılmaktadır. Fatih'deki sıbyan mektebi daha geç tarihli belgelerde *Nakşidil İnâs Mekteb-i İbtidâiyesi* olarak geçmektedir. Bu durum mektebin eğitim alanında yapılan yeniliklerden etkilenerek ibtidaiyye mektebine dönüştüğünü ortaya koymaktadır. Daha geç tarihlerde bu mektep ibtidaiyye mektebi olarak sadece kız öğrencilere hizmet vermiş olup belgelerdeki yazışmalardan idarecisinin de kadın olduğu anlaşılmaktadır.

Arşivde; Fatih'de bulunan ibtidâiyeye mektebiyle alakalı mektepteki öğrencilerin tenefüslerde türbe bahçesini kullanabilmeleri, bu konuda öğrencilere engel olunmaması gerektiğiyle alakalı 1317 tarihli ilginç bir belgeye rastlanmıştır. Bu durum cami, türbe ve çevrelerinde sessiz olunması, çocukların yaramazlık yapmaması gibi yanlış kanaatlerin o dönemde de olabildiği ve bu yanlış kanaatleri engellemek amacıyla çocukların türbe bahçesini oyun oynamak için kullanabileceği ile ilgili resmî belgelerin düzenlendiğini ortaya koymaktadır (BOA, MF: MKT, Gömlek: 453, sıra no: 43).

1309 tarihli arşiv belgesinden Ayvansaray'da bulunan sıbyan mektebinin de ibtidâiyeye mektebine dönüştüğü anlaşılmaktadır. Evrakta; Ayvansaray'da bulunan ibtidâiyeye mektebi ile imam lojmanı olarak kullanılan meşrûthânenin fevkalâde harap durumda olduğu ve bu durumun eğitim gören öğrencilere ve ikâmet eden imam ve ailesi için tehlikeli bir durum arz ettiği müfettiş tarafından 27 Ramazan 1309 tarihinde raporlanmıştır. Bundan dolayı ibtidâiyeye mektebi öğrencileri civar okullara gerekli tamir yapılana kadar dağıtılmıştır. Gerekli tamirin yapılmasına kadar öğrenci kabul edilmemesi gerektiği Maârif-i Umûmiyye Nezâreti'nce Evkâf Nezâreti'ne bildirilmiştir.

Ayvansaray'daki sıbyan mektebinin ibtidâiyeye mektebine dönüşmesiyle birlikte eğitimde klasik usûlün yerini batı tarzı eğitim aldığı belgelerden anlaşılmaktadır. Ayvansaray'daki ibtidaiyye mektebi müdürü dilekçesinde, 2,5 metrelik 5 adet ve 3 metrelik 1 adet toplamda 6 adet yeni tarzda yapılmış sıra talep etmektedir. 2 tane kara tahta ve kendisi için de muallim kürsüsü rica etmektedir. Müdürün dilekçesi üzerine mekâtîp-i ibtidaiyye müfettişi bizzat mektebe gelerek talep edilen isteklerin gerekli olup olmadığını tespit eder. Müfettiş kaleme aldığı yazıda 40 tane kız ve erkek öğrencinin eğitim gördüğü fevkânî okulun sıra, tahta ve kürsü ihtiyaçlarının olduğunu onaylar. Ayrıca bu belgeyle Ayvansaray'daki mektepte kız ve erkek öğrencilerin birlikte ders gördükleri anlaşılmaktadır. Müfettiş ayrıca vakfın bu ihtiyaçları karşılamaya müsait olduğunu da belirtir. Müfettişin raporu doğrultusunda

Maârif-i Umûmiyye Nezâreti 6 sıra, 2 tahta ve 1 mualim kürsüsünün Evkâf Nezâreti tarafından imâl ettirilmesini onaylayan yazısını son olarak Evkâf Nezâreti'ne hitaben kaleme almaktadır.

Fatih'deki İnas Mekteb-i İbtidâiyyesinin 1322/1905 tarihinde çerçevelerinin çürük olması nedeniyle camlarının düşerek kırıldığı tespit edilmiştir. Camların yenilenmesi ve çerçevelerinin tamirinde 8 adet cam için 24 kuruşa, 5 adet pencere demiri için 30 kuruşa ve bunların işçiliğine ödenen 2 günlük yevmiye için 20 kuruşa toplamda 74 kuruşa ihtiyaç vardır. Bu ihtiyaçlar inas mekâtibi müfettişi tarafından tespit edilmiştir. Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye bütçesinden bu gider karşılanmıştır.

Fatih'de bulunan İnas Mekteb-i İbtidâiyyesinde 1324/1906 tarihinde 5.000 kuruş tutan tamiratın Şûray-ı Devlet'in araştırması ve onaylamasıyla gerçekleştiği belgelerden anlaşılmaktadır. Gerekli masraflar Evkâf-ı Hümâyûn hazinesinden ödenmiştir.

Vakıfta bulunan sıbyan mekteplerinin yine ibtadiyye mekteplerine dönüşmeleriyle mekteb üzerinde kontrol ve karar verici olarak Maarif-i Umûmiyye Nezâreti'nin devreye girdiği görülmektedir. Bu dönüşümle beraber mektebin ihtiyaçları Maarif-i Umûmiyye Nezâreti'nce karşılanmaya başlanmıştır.

Sonuç

Bu çalışmada Nakşidil Valide Sultan'ın vakıflarına ait iki sıbyan mektebi sosyal ve iktisadi olarak muhasebe defterlerindeki gelir ve giderlerine, arşivde ulaşılabilmiş belgelere göre incelenmiştir.

Genel olarak arşiv kaynaklarına dayanarak Ayvansaray'da Ebu Zer Gıfâri Camii'nin avlusunda bulunan sıbyân mektebinde 40 kız ve erkek çocuk eğitim görmekteydi. Sıbyan mektebinde muallim, mektep halifesi, meşk hocası, ulûm-ı nafi'a hocası öğrencilere ders anlatmakta, Kur'an tâlim ettirmekte ve yazı meşk ettirmekteydi. Bunun dışında ısıtmada kullanılan kömür, öğrencilere verilen harçlık, elbise ve ayakkabı yardımı gibi bazı giderler sözkonusuydu. Cami ve mektepteki işlerin doğru yürütülmesinden sorumlu mütevellî; yazışmaları, muhasebe defterinde gelir ve giderleri kaydeden kitâbet görevlisi ve vakıf gelirlerini toplayıp mütevellîye teslim eden câbi vakfın idari işlerinden sorumluları.

Fatih'deki vakfa baktığımızda; türbe, mektep, çeşme, sebîl hizmet veren binalardır. Fatih'de hizmet veren sıbyân mektebinde çalışanlar hemen hemen Ayvansaray'daki mektep çalışanlarıyla aynıdır. Bunlar mektep hocası, halife-i mektep ve meşk hocasıdır. Sıbyan mektebinde eğitim gören çocuğa her gün ekmek ve 10 akçe harçlık verilmektedir. Ayrıca senelik 35 kuruş kayyim baha olarak kıyafet ücreti ve 10 para ayakkabı ücreti verilmektedir. Böylece Fatih'deki mektepteki öğrencilere eğitimin dışında yiyecek ve giyecek yardımı yapılarak dolaylı olarak ailelerine de yardım yapılmış oluyordu. Bu durum günümüzde Millî Eğitim Bakanlığı tarafından gerçekleştirilen eğitimin ve devlet tarafından öğrencilere verilen bursların vakıflar tarafından gerçekleştirildiğini somut olarak ortaya koymaktadır. Bunun dışında her yıl düzenlenen gezi ile öğrencilerin dinlenmesi, keyifli vakit geçirmesi sağlanmıştır. Bu geziler için ayrılan gider 100 kuruş olup her yıl muhasebe defterlerinde mesire baha olarak gider kalemlerinde yazılmıştır.

Mektep çalışanlara ödenen miktar ayrı kalem olarak muhasebe defterlerinde gösterilmediğinden maaşların ne kadar arttığı ile ilgili net bir sonuca varmak mümkün değildir.

Fatih'de bulunan türbe, mekteb ve sebil görevlilerine ödenen maaş miktarları 1236/1820-1275/1859 tarihleri arasında üç dönem olarak değerlendirilebilir. İlk dönemde maaş toplamı yıllık en yüksek 7.830 kuruş, ikinci dönemde 17.580, üçüncü dönemde 1857 tarihinde 35.940 kuruş civarındadır. İkinci dönemdeki artışın nedeni II. Mahmud döneminde özellikle başvurulan taşış politikasıdır. Taşışlarla kuruşun içeriğindeki gümüşün azaltılması fiyat artışlarını beraberinde getirmiştir. Üçüncü dönemdeki artışın nedeni; 1853-1856 tarihleri arasında Rusya'yla yapılan Kırım Savaşı'nın ekonomik sonuçları olabilir.

Fatih'deki mekteb giderleri olarak öğrencilere verilen yiyecek, giyecek ve öğretmenlerin maaşları defterlerde kronolojik olarak artmıştır. Bu giderlere 1251 tarihinde Ayvansaray'daki mekteb masrafları dâhil edilmiştir. Fatih'deki mektebin kömür giderleri 1236 yılında 185 kuruş iken yükselerek 1275/1859 tarihinde 650 kuruşa ulaşmıştır. Tüketilen kömür miktarının sabit olduğunu varsaydığımızda kömür fiyatlarının yaklaşık olarak %251 oranında arttığı söylenebilir. Bu durum 19.yy. daki fiyat artışlarından kömürün ciddi olarak etkilendiğini göstermektedir.

Fatih'de ve Ayvansaray'daki mektebler eğitimde yapılan değişimlerin uzantısı olan Maârif-i Umûmiye Nezâreti'nin kurulmasından etkilenmiştir. Sıbyân mektepleri ibtidâiyye mekteplerine dönüşmüştür. Batılı tarzda eğitim vermeye başlayan bu mekteplerde önceleri yerde oturan öğrenciler sıralarda eğitim görmeye başlamışlardır. Mekteblerin ihtiyaçları Mâarif-i Umûmiyye Nezâreti'yle yapılan yazışmalar neticesinde tedârik edilmektedir. Bu durum eğitimdeki reformlar neticesinde mütevellilerin yöneticiliğinde idâre edilen mekteblerin yönetiminde artık Maârif Nezâreti'nin ağırlık kazandığını, eğitimin denetiminin nezaretçe gerçekleştiğini ortaya koymaktadır. Mâarif Nezâreti hem ibtidâiyye mekteplerinde gerekli teknik ihtiyaçların karşılanması bakımından onay mercii haline gelmiş hem de verilen eğitimin müfredatını belirleyen kurum olmuştur.

Vakfın hayır eserlerinin çoğu günümüze gelmeyi başarmıştır. Ayvansaray'da Nakşidil Valide Sultan'ın ihyâ ettiği günümüzde Fatih Müftülüğü'ne bağlı Ebû Zer Gıfârî Cami 1996 tarihinde metruk halde iken restore edilmiştir. İmam'ın ikâmet ettiği meşrûtahane de yine aynı tarihte yeniden yapılmıştır. Meşrûtahane günümüzde halen imam lojmanı olarak kullanılmaktadır. Meşrûtahanenin yanında bulunan çeşme akmamakta fakat yerinde durmaktadır. Geçmişte sıbyan mektebi olarak kullanılmış yapı günümüzde bulunmamaktadır. Avluda bulunan Bizans kalıntısı sarnıç şadırvan olarak halen abdest almak için hizmet vermektedir. Avluda Bizans kalıntısı olan tünelin girişi bulunmaktadır. Mahalle halkının verdiği bilgilere göre 1960'lı yıllarda bu tünelden Anemas Zindanları'na kadar gidilebilmekteydi. Bu tünel girişi bir dönem hayvan barınağı olarak kullanılmıştır. Günümüzde Ayvansaray'daki vakfın hayıreserleri sıbyan mektebi dışında hizmet vermektedir. İmam lojmanı yanında bulunan duvarda bulunan çeşme yerinde durmakta fakat suyu akmamaktadır.

Fatih'deki Nakşidil Valide Sultan Külliyesi'nin Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yapılan restorasyonu 2020 yılında tamamlanmıştır. Türbedâr odaları, Sebil ve Sıbyan Mektebi Diyanet ve İşleri Başkanlığı'na bağlı kız Kur'an Kursu derslikleri olarak kullanılmaktadır.

Kaynakça

- Baltacı, C. (2004). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. “Mektep”, Cilt: 29, Ankara: TDV.
- Barkan, Ö.L. ve Ayverdi, E. H. (1970). *İstanbul Vakıfları Tahrih Defteri 953 (1546)*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.
- Çülük, S. (2016). *Hatt-ı Rikkat, Padişah Hanımları ve Kızlarının El Yazıları*. İstanbul: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- Genç, M. (2014). “Klâsik Osmanlı Sosyal-İktisadî Sistemi ve Vakıflar”, *Vakıflar Dergisi*, 42.
- Göçer, K. (2012). Sosyo-Ekonomik Yönleriyle Bezm-i Âlem Valide Sultan Vakıf Gureba Hastanesi, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Günay, H.M. (2009) “Vakıf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Cilt:42, Ankara: TDV, 2009.
- Güran, T. (2006). *Ekonomik ve mali yönleriyle vakıflar: Süleymaniye ve Şehzade Süleyman Paşa vakıfları*. İstanbul: Kitabevi.
- Isom-Verhaaren, C. (2006). “Royal French Women in the Ottoman Sultans’ Harem: The Political Uses of Fabricated Accounts from the Sixteenth to the Twenty-first Century”, *Journal of World History*, Vol.17, No. 2, s. 159-196.
- Karademir, A. (2017) İktisadî ve Sosyal Yönleriyle Kethüda Canfeda Hatun Vakıfları, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karakaya, E. “Nakşidil Sultan Külliyesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Cilt:32, Ankara: TDV, s. 344-346.
- Lenotre G. (1976, Ekim). “Nakşidil Valide Sultan Fransız mıydı?”, Çev. Ali Canman, *Hayat Tarih Mecmuası*, sayı 10, s. 11-17.
- Mandaville, J. (1979). “Usurious piety: The cash waqf controversy in the Ottoman Empire”, *International Journal of Middle East Studies*, 10(3), s. 289.
- Özcan, A. (2010). “Şehit Ali Paşa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Cilt:38, Ankara: TDV, s. 433-434.
- Öztuna, Y. (2011) *Sultan II Mahmud*. İstanbul: Babıalı Kültür Yayıncılığı.
- Refik, A. (1925, Temmuz). “Mahmud-ı Sâni’nin Validesi”, *TTEM*, S 10 (87), s.217-224.
- Şânî-zâde, M. A. (2008). *Şânî-zâde Târîhi*. Haz. Prof. Dr. Ziya Yılmaz, İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, Cilt 1.
- Sarıcaoğlu, F. (2001). “Nakşidil Valide Sultan”, *Türklük Araştırmaları Dergisi* 9, s. 97-109.
- Sarıcaoğlu, F. (2001). *Kendi Kaleminden Bir Padişah’ın Portresi, Sultan I. Abdülhamid*. İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları.
- Sarıcaoğlu, F. (2006). “Nakşidil Sultan.” *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 32. Cilt. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 343-344.
- Tanişik, İ. H. (1943). *İstanbul Çeşmeleri I, İstanbul Ciheti*. İstanbul: Maarif Matbaası, 1943.
- Yediyıldız, B. (2009) “Vakıf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Cilt:42, Ankara: TDV, s. 479.

Arşiv Belgeleri

VGM 745 numaralı defter

Arşivde Nakşidil Valide Sultan vakfına ait mustakil muhasebe defterleri:

BOA, 1236/1820 tarihli, EV. HMM.d 08659

BOA, 1237/1821 tarihli Ev. HMH. d 08718
BOA, 1237/1821 tarihli Ev. HMH. d 08720
BOA, 1241/1825 tarihli Ev. HMH. d 08890
BOA, 1243/1827 tarihli Ev.9083
BOA, 1245/1829, Ev. 9145
BOA, 1246/1830 Ev. 9316
BOA, 1251/1835 tarihli Ev. 32080,
BOA, 1252-1257 /1836-1841 tarih aralıklı Ev. d 10240
BOA, 1264-1267 /1848-1851 tarih aralıklı Ev.13538
BOA, 1264-1275 tarih aralıklı Ev. d 1250
BOA, MF: MKT, Gömlek: 453, sıra no: 43.